

הסוגיא האחת עשרה – 'חטה' (לז ע"א)

1. אמר מר: הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה.	א. פיסקא מברייתא שהובאה בשלמותה בסוגיא י לעיל
2. והתניא: בורא מיני זרעים!	ב. קשיא על הברייתא מברייתא נוספת, וחירוף על פי משנתנו, ברכות ו א
3. לא קשיא: הא רבי יהודה, והא רבנן; דתנן, ועל ירקות אומר: בורא פרי האדמה; רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.	

מסורת התלמוד

[1] הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה. לעיל, לו ע"א (סוגיא י, "מזונות", פיסקא [10]). [2] בורא מיני זרעים. תוספתא ברכות ד ו; ירושלמי ברכות ו א, י ע"ב. [3] ועל הירקות אומר: בורא פרי האדמה; רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים. משנה ברכות ו א.

רש"י

הא רבי יהודה כו' הא דקתני בורא מיני זרעים רבי יהודה היא, דקתני לכל מין ומין מעין ברכתו, כדמפרש לקמן בפירקין (מ א) אליביה, הלכך, לירקות בורא מיני דשאים, לחטין דזרעים ניהו בורא מיני זרעים, ולרבנן, בין זרעים בין ירקות בורא פרי האדמה, ולא בעינן לכל מין ומין מעין ברכתו.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

סוגיא זו מקשה על הברייתא שהובאה בסוף הסוגיא הקודמת שלפיה "הכוסט את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה" מברייתא מקבילה שלפיה הברכה על כסיסת חיטה היא "בורא מיני זרעים", והיא משיבה שהברייתא שבבבלי היא על פי שיטת התנא קמא במשנתנו, משנה ברכות ו א, שלפיה על כל פרות האדמה מברכים "בורא פרי האדמה". ברם לפי הסיפא של משנתנו רבי יהודה חולק על תנא קמא בעניין הברכה על ירקות, דהיינו גבעולים ירוקים אכילים היוצאים מן האדמה, וקובע שהברכה הנה "בורא מיני דשאים". בעל הגמרא שלנו סבור שכשם שרבי יהודה דורש לדייק בלשון הברכה על ירקות, ולא להסתפק בברכה הכללית על פרות האדמה, כך הוא דורש לדייק בעניין הברכה על גרגרי דגן וקובע שיש לברך עליהם "בורא מיני זרעים" במקום הברכה הכללית "בורא פרי האדמה".

ואכן, לפי המקבילה לברייתא שהובאה בסוף הסוגיא הקודמת שמצאנו בתוספתא ברכות ד ו הברכה על כסיסת חיטה הנה "בורא מיני זרעים", כלשון הברייתא המובאת בפיסקא [2] בסוגיא שלנו, ובמקבילה שבירושלמי ברכות ו א, י ע"ב הברכה היא "בורא מיני זרעונים". אך לפי תוספתא ברכות ד ד אין הדעה שלפיה מברכים על סוגים שונים של פרות הארץ "בורא מיני זרעים" ו"בורא מיני דשאים" מיוחסת כלל לרבי יהודה, אלא לתנא קמא החולק על רבי יהודה: הביאו לפניו מיני תרגומה, מברך עליהן בורא מיני כסנין. על הזרעים או' בורא מיני זרעים ועל הדשאים או' בורא מיני דשאים ועל ירקות או' בורא פרי האדמה. ר' יהודה או': ברוך מצמיח אדמה בדברו.

מניין להם לבעלי הגמרא שלנו שלרבי יהודה לא רק הירקות קובעים לעצמם ברכה מיוחדת, כפי שמפורש במשנתנו, אלא גם הזרעים? ניתן לפרש את עמדת רבי יהודה בתוספתא בשתי דרכים: אפשר שרבי יהודה חולק על כל הברכות של התנא קמא וקובע את הברכה הכללית "ברוך מצמיח אדמה בדברו" במקום הברכות הנפרדות על זרעים, דשאים וירקות. אך יותר נראה שאף רבי יהודה סובר שיש לברך על הזרעים "בורא מיני זרעים" ועל הדשאים "בורא מיני דשאים", ואינו חולק אלא בנוסח הברכה על ירקות וקובע שהוא "ברוך מצמיח אדמה בדברו" במקום "ברוך בורא פרי האדמה".

לפי זה ניתן להבין מדוע בעלי הגמרא שלנו מניחים שאף רבי יהודה אינו חולק על הרישא של הברייתא שבתוספתא, ושאף הוא סבור שמברכים על זרעים "בורא מיני זרעים". אך מה ראו לייחס את הברכה "בורא מיני זרעים" על דגנים לרבי יהודה דווקא, אם לפי התוספתא מדובר בעמדה המשותפת לו ולחכמים אחרים, ואם רבי יהודה מזוהה הן לפי המשנה והן לפי התוספתא עם ברכה מיוחדת לירקות דווקא, ולא לזרעים?

יש לציין שישנם שני הבדלים בולטים בין מה ששנוי בהלכה זו שבתוספתא לבין מה ששנינו במשנתנו:

1. לפי התוספתא, התנא קמא מחלק בין סוגי פרות הארץ השונים ואילו רבי יהודה אפשר שמחלק ביניהם ואפשר שאינו מחלק ביניהם; לפי המשנה, התנא קמא אינו מחלק ביניהם ורבי יהודה הוא זה שמחלק ביניהם.
2. לפי התוספתא ירקות אינם דשאים: הברכה "בורא מיני דשאים" מוסבת על דשאים, ואילו הברכה על ירקות הנה "בורא פרי האדמה" או "מצמיח אדמה בדברו"; לפי המשנה, ירקות היינו דשאים, והברכה על הירקות שנויה במחלוקת: "בורא פרי האדמה" או "בורא מיני דשאים".

שאל ליברמן ניסה ליישר את ההדורים ולפרש את התוספתא על פי המשנה ועל פי הסוגיא שלנו בבבלי. לדעתו התוספתא כולה רבי יהודה היא: לדעת רבי יהודה מברכים על כל מין ומין ממיני פרות הארץ בפני עצמו לכתחילה, ברם אם בירך על כולם "מצמיח אדמה בדברו" יצא, וזו

המשמעות של הסיפא.¹ ברם פירוש זה דחוק ביותר, שכן אין בתוספתא רמז לכך שהברכה "מצמיח אדמה בדברו" של רבי יהודה אינה לכתחילה אלא בדיעבד.

חנוך אלבק הסביר את התוספתא ואת המשנה כדלקמן:

נוסח התוספתא פה ברור ומסתבר, שלכ"ע מברכים על כל מין ברכה בפני עצמה, ולא נחלקו אלא בירקות, שלת"ק מברכים בפה"א ולר' יהודה מצמיח האדמה בדברו. וטעמם נראה, שבמקרא נאמר (בראשית א יב) ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עושה פרי וגו', על כן יש חשיבות בפ"ע לדשאים ולזרעים. וכיון שרק בעץ נאמר לשון פרי סובר ר' יהודה שאין לברך על הירקות בורא פה"א אלא מצמיח האדמה בדברו, כי ירקות לא נזכרו במקרא שם... ולנוסח המשנה סובר ר' יהודה שלשון דשא הוא שם כולל לכל מיני פרי האדמה, ותרי תנאי ואלבא דר' יהודה.²

ואכן, נראה כדעת אלבק שרבי יהודה אינו חולק על התנא קמא שבתוספתא אלא לעניין ירקות בלבד, ו"מצמיח אדמה בדברו" הוא נוסח חלופי ל"בורא פרי האדמה", ואף טעמו של אלבק להסתייגות של רבי יהודה מן הברכה "בורא פרי האדמה", שרק בעץ נאמר לשון "פרי" בתורה, מסתבר. כמו כן, נראה פשוט שהמשנה חולקת על התוספתא באשר לתפיסת רבי יהודה – תרי תנאי ואלבא דרבי יהודה. אך פירושו של אלבק למשנתנו, ש"לנוסח המשנה סובר ר' יהודה שלשון דשא הוא שם כולל לכל מיני פרי האדמה", אינו נראה. הרי במשנתנו שנינו:

ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה,
חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ;
ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה.
רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

מן החזרה על שיטת התנא קמא "ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה... ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה" נראה פשוט שלא היינו הך, וממיקום דברי רבי יהודה ברור שהוא מייעד את הברכה "בורא מיני דשאים" לירק דווקא, ולא לפרות האדמה בכלל. נמצינו למדים שישנן בסך הכול ארבע דעות בעניין הברכות על פרות הארץ:

1. לפי התנא קמא בתוספתא מברכים על הזרעים "בורא מיני זרעים", על הדשאים "בורא מיני דשאים" ועל הירקות "בורא פרי האדמה".
2. לפי רבי יהודה בתוספתא מברכים על הזרעים "בורא מיני זרעים", על הדשאים "בורא מיני דשאים" ועל הירקות "ברוך מצמיח אדמה בדברו".
3. לפי התנא קמא במשנה מברכים על כל פרות הארץ – זרעים, דשאים וירקות – "בורא פרי האדמה".
4. לפי רבי יהודה במשנה על ירקות מברכים "בורא מיני דשאים", ונראה שאין זו אלא דוגמה, ולשיטה זו על זרעים מברכים "בורא מיני זרעים" גם אם אין הדבר מפורש במשנה, שכן אין טעם לייעד את הברכה הכללית "בורא פרי האדמה" לזרעונים דווקא.

ונראה פשוט שדעות התנא קמא ורבי יהודה שבתוספתא משקפות את ההלכה מימי דור אושא, ההלכה שקדמה לרבי יהודה הנשיא, ואילו במשנה הביא רבי יהודה הנשיא את דעתו שלו. רבי ביקש לפשט את מערכת הברכות המשולשת הבאה לידי ביטוי בתוספתא שלפיה הן לתנא קמא הן לרבי יהודה מברכים ברכות נפרדות על זרעים, דשאים וירקות. רבי שנה אפוא במשנתנו, לשיטתו, שעל כל פרות הארץ – פרט לזרעי דגן המעובדים לכדי פת – מברכים "בורא פרי האדמה", וכדי להוציא מכלל ספק חזר על הדברים ביתר שאת בקשר לירקות, לאמור: שמא תאמר שהביטוי "פרות הארץ" ברישא כולל רק שורשים ופקעות הגדלים בתוך האדמה וזרעים,

1 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 59.
2 ח' אלבק, מחקרים בברייתא ובתוספתא, ירושלים תש"ד, עמ' 150.

ששמנם צומחים מעל פני האדמה אך חוזרים ונזרעים בתוך האדמה, ולא ירקות ודשאים שמקומם אך ורק מעל לפני אדמה, תדע שגם ירקות בכלל פרות הארץ/האדמה הם.

רבי לא דייק בהצגת השיטות של אלו שקדמו לו במשנה, משום שפרטי המחלוקת מדור אושא לא עניינו אותו. הוא ביקש לסכם את כל הדעות שקדמו לו במשפט אחד, ולכן קבע "על הירקות הוא אומר בורא פרי האדמה. רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים". בייחוס הדברים לרבי יהודה הוא הציג את הדעה שהייתה נחלת הכלל בדור שקדם לו, דור אושא, כדעת יחיד; הוא בחר לייחס את עמדת קודמיו לרבי יהודה דווקא משום ששמו של רבי יהודה מוזכר בברייתא שבתוספתא. רבי גם שנה "ירקות" במקום "דשאים", ובכך התייחס בבת אחת לשניים מתוך שלושת סוגי פרות האדמה של קודמיו, ובו בזמן רמז לדעתו שלו שאינה מבחינה ביניהם. ואף על פי כן, עיקר ההבדל בינו לבין קודמיו בא לידי ביטוי גם במשנה: לתנא קמא, דהיינו רבי יהודה הנשיא עצמו, ישנה ברכה אחת לכל סוגי פרות הארץ, כולל ירקות, ואילו לרבי יהודה ישנה ברכה מיוחדת על הירקות, ומן הסתם הוא הדין לכל מין ומין.

לפי זה נקל להבין מדוע בעלי הסוגיא שלנו מניחים שכשם שרבי יהודה מצדד במשנה בברכה מיוחדת לירקות, "בורא מיני דשאים", כך הוא מקפיד על ברכה מיוחדת לזרעים, "בורא מיני זרעים" – הרי המשנה מזהה את העמדה שלפיה מברכים ברכות נפרדות על כל מין ומין עם רבי יהודה. כך הבינו גם בעלי סוגיא כד להלן, מ ע"א, "בורא מיני דשאים":

רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: אין הלכה כרבי יהודה.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה – אמר קרא: ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא לומר לך: כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו; הכא נמי, כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו.

כפי שהראינו במקום אחר,³ וכפי שנראה שוב להלן, בדיון בסוגיא ההיא,⁴ דברי רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא נאמרו במקור בעניין מחלוקת אחרת בין רבי יהודה לחכמים, והועברו לכאן העברה משנית מבבלי סוכה מו ע"א. בבבלי סוכה מו ע"א נאמר:

תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה.

אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: הלכתא כרבי יהודה.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה? דכתיב ברוך ה' יום יום, וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכתיו, הכא נמי בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו.

את הנימוקים לקביעה שלפיה יסוד הסוגיא ההיא בסוכה ולא בברכות נביא להלן, בדיון בסוגיא כד, "בורא מיני דשאים". אך כאן ראוי להעיר שעורכי סוגיא כד להלן, "בורא מיני דשאים", מ ע"ב, שהעבירו את סוגיית הבבלי משם לכאן, הבחינו בצדק בדמיון שבין שני המקרים. ואפשר שהמעבירים הם בעלי הסוגיא שלנו, שזיהו אף הם את רבי יהודה עם הגישה שלפיה מברכים ברכות הרבה על מינים הרבה, כמו על מצוות הרבה.

בשני המקרים רבי יהודה מזהה עם הגישה שלפיה מרבים בברכות על דברים דומים, ואילו התנא קמא מבקש לפשט את מערכת הברכות וקובע ברכה אחת על מינים או מצוות הרבה. ולא עוד אלא שנראה שרבי יהודה הנשיא הוא התנא קמא בברייתא שבבבלי סוכה מו ע"א שקבע שניתן לברך ברכה אחת על מצוות הרבה, וכמו במקרה שלנו הייתה עמדת רבי יהודה שם, שצריך לברך על כל מצווה בנפרד, משותפת לכל חכמי דור אושא. בעוד שבתוספתא ברכות ו טו

3 מ' בנוביץ, תלמוד האיגוד: לולב וערבה והחליל, (לעיל, סוגיא ג, הערה 21), עמ' 287-289.

4 הדיון בסוגיא כג, "בורא מיני דשאים", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: המקבילה לסוגיא שלנו בבבלי סוכה מו ע"א-ע"ב.

שנוי "יחיד שהיה עושה עשר מצות, מברך על כל אחת ואחת", ואין חולק על כך, במשנה חולין ו ד שנינו:

שחט מאה חיות במקום אחד, כסוי אחד לכלן. מאה עופות במקום אחד, כסוי אחד לכלן. חיה ועוף במקום אחד, כסוי אחד לכלן. רבי יהודה אומר: שחט חיה יכסנה, ואחר כך ישחט את העוף.

ונראה שלדברי רבי יהודה שחיטת החיה, כיסוי דם החיה, שחיטת העוף וכיסוי דם העוף מצריכים כל אחד ברכה בפני עצמו, ואילו תנא קמא שם סבור כתנא קמא בברייתא שבבבלי סוכה שניתן לברך על כל השחיטות והכיסויים הללו ברכה אחת, "על המצוות", ולכן אין להקפיד לכסות את החיה לחוד ואת העוף לחוד. ונראה שהתנא קמא במשנה חולין ו ד והתנא קמא בברייתא שבבבלי סוכה הוא רבי יהודה הנשיא, והעמדה המיוחסת שם לרבי יהודה משותפת לרבי יהודה ולשאר חכמי דור אושא, ולכן היא מובאת בסתם וללא עוררין בתוספתא ברכות ו טו.

הוזה אומר: רבי במשנתו ביקש להביא לידי ביטוי עמדה שלפיה אין הקפדה לברך ברכה נפרדת על כל סוג של מצווה ועל כל סוג של פרי האדמה, בעוד שלפי ההלכה שקדמה לרבי, המשתקפת בתוספתא, הייתה הקפדה על כך. בתוספתא באות לידי ביטוי עמדות תנאיות שלפיהן מברכים ברכה נפרדת על כל סוג של פרי האדמה בין לתנא קמא ובין לרבי יהודה (תוספתא ברכות ד ד), ומברכים על כל מצווה בפני עצמה לכל הדעות (תוספתא ברכות ו טו). אך רבי ביקש לפשט את העניין ולצמצם הן את מספר הברכות והן את מספר הפעמים שצריך לברך,⁵ ובמשנתו הוא ייחס את הדעות הללו לרבי יהודה בלבד (משנה ברכות ו א, משנה חולין ו ד), והביא את דעתו האישית שלו שניתן לברך ברכה אחת על כמה סוגי פרי האדמה ועל כמה מצוות, בסתם.

5 ושם יש לקשור בין תופעה זו לבין נטייתו של רבי "לפשט" ולקצר בקריאת שמע ובברכת ההבדלה; ראו בבבלי ברכות יג ע"ב; בבלי פסחים קג ע"ב.